

Библиотека
Друштво и наука

Едиција
Историја

Уредник
Бошко Мијатовић

Главни и одговорни уредник
проф. др Радош Љушић

Рецензенти
проф. др Борис Беговић
др Бојан Симић

Издавачи
ЈП Службени гласник
Центар за конзервативне студије

Милан Стојадиновић: политика у време глобалних ломова

Приредио
Миша Ђурковић

© ЈП Службени гласник

2012

www.sglasnik.com

Садржај

Миша Ђурковић – Увод: Енигма Милана Стојадиновића [7]

I ДЕО

1. Бојан Б. Димитријевић – Председник владе Милан Стојадиновић и развој ваздухопловства 1936–1939. [29]
2. Миша Ђурковић – Спољна политика Милана Стојадиновића [44]
3. Срђа Трифковић – Милан Стојадиновић, Италија и хрватско питање [75]
4. Мирослав Свирчевић – Милан Стојадиновић и хрватско питање у Југославији [85]

II ДЕО

5. Бошко Мијатовић – Економске идеје и дела Милана Стојадиновића у првом периоду рада [101]
6. Горан Николић – Економска политика за време владе Милана Стојадиновића 1935–1939. [124]
7. Смиљана Ђуровић – Милан Стојадиновић и велика економска криза 1929. у Југославији – Прилог „Портрет без дубине“, часопис Пшитомност [142]

III ДЕО

8. Љубодраг Димић – Просветна и културна политика владе Милана Стојадиновића и њени критичари (1935–1938) [163]
9. Вељко Ђурић Мишина – Милан Стојадиновић и конкордат Ватикана и Краљевине Југославије [208]

- 6 | 10. Александар Раковић – Милан Стојадиновић
и питање премештања седишта југословенског
реис-ул-улеме из Београда у Сарајево [243]
11. Момчило Павловић – Ротаријанство у време владе
Милана Стојадиновића [258]

ПРИЛОЗИ

- Интервју с Хуаном Радоњићем [279]
- Библиографија радова о Милану Стојадиновићу
– Милан Игрутиновић [283]

МИЛАН СТОЈАДИНОВИЋ И ПИТАЊЕ ПРЕМЕШТАЊА СЕДИШТА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ РЕИС-УЛ-УЛЕМЕ ИЗ БЕОГРАДА У САРАЈЕВО

Веома су чести примери лоших процена услед слабог познавања чињеница (незнања) и политичких компромиса зарад власти (често, али не увек похлепе), чије се последице трпе деценијама, па чак и вековима.* Међу такве можемо да убројимо погрешну одлуку председника Владе Краљевине Југославије др Милана Стојадиновића да се седиште реис-ул-улеме Исламске верске заједнице Краљевине Југославије измести из Београда у Сарајево (1936). Стојадиновић се у својим мемоарима није освртао на питање седишта југословенског реис-ул-улеме, нити је у целини за њега однос са Исламском верском заједницом Краљевине Југославије био важан као односи са Српском православном црквом и Римокатоличком црквом у Југославији.¹ Ипак, историјске околности су већ у наредним годинама показале да је пресељење југословенског реис-ул-улеме у Сарајево било непромишљена одлука, донета у политичком договору с лидером босанско-херцеговачких муслимана др Мехмедом Спахом.

БЕОГРАД И САРАЈЕВО: СЕДИШТА ИСЛАМСКИХ ЗАЈЕДНИЦА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ МУСЛИМАНА (1919–1930), СА ОСВРТОМ НА ПРЕТХОДНЕ ДЕЦЕНИЈЕ

Пре стварања Краљевине СХС / Југославије (1918) исламски верници на југословенском простору били су окупљени у

* Институт за новију историју Србије, Београд

¹ Милан Стојадиновић, *Ни рај, ни њакџи: Југославија између два раја*, Буенос Ајрес, 1963, стр. 519–543.

више организационих целина и под различитим законским прописима, у зависности од државе или покрајине у којој су живели.²

Указом кнеза Михаила Обреновића (1868) призната је слобода вероисповедања за муслиманске вернике у Кнежевини Србији. Проширењем земље након српско-турских ратова (1876–1878), односно ослобођењем територија Нишког, Пиротског, Топличког и Врањског округа, повећан је број муслимана. Стога се Ниш показао као најбоље решење за седиште муслиманске верске заједнице у Кнежевини/Краљевини Србији, на чијем се челу нашао муфтија. До балканских ратова било је око 15.000 муслимана у Србији. Даља територијална увећања Краљевине Србије након балканских ратова (1912–1913), односно присаједињење Старе Србије (Македонија, Косово и Метохија, Рашка област или „Санџак“) додатно су повећала број муслимана. Због тога је унутрашња организација Исламске заједнице у Краљевини Србији преуређена: Министарски савет Краљевине Србије установио је Врховно муфтијство, на челу је био врховни муфтија, са седиштем у Нишу, срезови на Косову и Метохији и у Македонији добили су своје муфтије, који су плаћани из буџета Краљевине Србије преко Министарства просвете и црквених дела. Након стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) седиште врховног муфтије за источни део земље, односно територије некадашње Краљевине Србије (којој су се у новембру 1918. присајединиле Црна Гора, Срем, Банат, Бачка и Барања), пресељено је 1919. у Београд. Врховни муфтија у Београду фактички је проширио своју надлежност над црногорским муслиманима тек 1923, када је укинута положај главног муфтије у Црној Гори. Оваква организациона структура Врховног муфтијства, са седиштем у Београду, трајала је до 1930. године.³

2 Више о томе, као и о организацији Исламске верске заједнице у Краљевини СХС / Југославији, видети у: Мехмед Беговић, „Организација Исламске верске заједнице у Краљевини Југославији“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, Београд, 1934, стр. 375–387. Такође и у: Дарко Танасковић, „Исламска заједница у Југославији“, *Религија и друшћиво*, Београд, 1988, стр. 380–388.

3 Драган Новаковић, *Полићичке последице деловања Исламске заједнице у Југославији у раздобљу од 1945. до 1991. године*, докторска дисертација одбрањена на Факултету политичких наука, Београд, 2001, стр. 17–19, 22.; Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, I, Београд, 2002, стр. 30–31; Mustafa Imamović, „Pravni položaj i organizacija Islamske zajednice u Jugoslaviji 1918–1941“, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo, 1998, стр. 161.

Аустроугарска окупација Босне и Херцеговине (1878–1918) донела је тамошњем муслиманском живљу нову верску организацију, којом је требало пресецати духовне везе с Отоманском империјом. За ту намену нађени су и поткуљени неки угледни босанско-херцеговачки муслимани, који су од аустријског цара затражили оснивање исламске заједнице за Босну и Херцеговину, на чијем би челу био реис-ул-улема, са седиштем у Сарајеву. Аустријски цар је већ у октобру 1882. именовано реис-ул-улему (врховног поглавара) и улема-меџлис (врховни савет муфтија). Високодостојници Исламске заједнице за Босну и Херцеговину примали су плате из буџета Аустроугарске империје. Међутим, у наредне две деценије нарастало је незадовољство муслимана против неких државних мера, посебно због тога што је управа над вакуфском имовином стављена под државну контролу. Да би сузбили незадовољство, аустроугарски окупатори су након преговора с муслиманским представницима (од 1908. у анектираној Босни и Херцеговини) у априлу 1909. донели Статут за аутономну управу исламских верских и вакуфско-меарифских послова. Муслимани су статутом добили право да самостално управљају својим пословима у складу са шеријатским прописима и бирају своје органе који воде верске и вакуфско-меарифске послове. Овакав организациони поредак Исламске заједнице за Босну и Херцеговину остао је на снази у западним деловима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца све до 1930. године.⁴

Државни попис из 1921. показује да је укупан број муслимана износио 1.345.271, или 11,22% становника Краљевине СХС. Када је реч о бројности муслиманских верника у Србији (са Старом Србијом) и Босни и Херцеговини, попис показује: у Србији је живело 728.476 муслимана (међу њима око 420.000 Албанаца и око 150.000 Турака), а у Босни и Херцеговини било је 588.173 муслимана.⁵ Дакле, већи број муслимана живео је у Србији, а знатно већи број исламских верника словенског порекла налазио се у Босни и Херцеговини.

Као једна од традиционалних религија које су „у ма ком делу Краљевине већ добиле законско признање“, ислам је

4 Драган Новаковић, *н. г.*, стр. 13–17.

5 *Попис 1991. (са резултатима ранијих пописа 1921–1981)*, компакт-диск издање Савезног завода за статистику, Београд, 1998.

Видовданским уставом 1921. добио статус равноправан пред законом с другим традиционалним вероисповестима и право јавног вероисповедања.⁶ Ипак, муслимански верници у Краљевини СХС нашли су се располућени на две раздвојене исламске заједнице.

На челу Врховног муфтијства са седиштем у Београду био је врховни муфтија, а на челу Улема-меџлиса са седиштем у Сарајеву био је реис-ул-улема. Државне власти су их ослобавале и као „врховног муфтију за територију бивше Србије, Јужне Србије и Црне Горе“, односно „реис-ул-улему за територију бивше Босне и Херцеговине“.⁷ Врховни муфтија је након преименовања Краљевине СХС у Краљевину Југославију (1929) именовано своју организациону структуру као „Врховно муфтијство Краљевине Југославије“.⁸ С друге стране, за организациону структуру на југословенском западу су и након преименовања државе остали на снази титула „реис-ул-улема за Босну и Херцеговину“ и назив „Улема Меџлис за Босну и Херцеговину“.⁹

Врховни муфтија у Београду противио се проширењу организационе структуре на челу с босанскохерцеговачким реис-ул-улемом, а такву политику водила је и Влада Краљевине СХС. Државни врх признавао је реис-ул-улеми у Сарајеву преимућство међу југословенским муслиманима, али му није дозвољавао мешање у живот исламске заједнице у источном делу Краљевине СХС.¹⁰ Такве прилике трајале су до увођења Шестојануарске диктатуре краља Александра Карађорђевића (1929).

6 Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 28. јун 1921. (члан 12).

7 Архив Југославије, фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење, фасцикла 134 – Одлука министра правде о састављању Комисије за израду и проучавање Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, 2. децембар 1929, бр. 9795.

8 Архив Југославије, фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење, фасцикла 134 – Допис врховног муфтије министру правде, 30. децембар 1929, бр. 2265.

9 Архив Југославије, фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење, фасцикла 134 – Допис реис-ул-улеме за Босну и Херцеговину министру правде, 13. јануар 1930, бр. 37; Допис реис-ул-улеме министру правде у име улема меџлиса за Босну и Херцеговину, 19. јануар 1930, бр. 69/930.

10 Р. Радић, *н. г.*, стр. 31; М. Имамовић, *н. г.*, стр. 161.

Лоше међунационалне прилике у Краљевини СХС, посебно српско-хрватски спорови који су узрок имали у хрватском сецесионизму, ескалирале су атентатом на Стјепана Радића у Народној скупштини Краљевине СХС (20. јуна 1928) и његовом смрћу од задобијених рана (8. августа 1928). Држави су запретили расуло и међунационални колапс. Да би сачувао јединство, краљ Александар Карађорђевић је 6. јануара 1929. извршио државни удар, успоставио апсолутистичку власт, суспендовао Видовдански устав, распустио Народну скупштину, забранио странке и удружења с националним и верским предзнаком. Нова политика државног и националног унитаризма укинула је „племенску поделу“ на Србе, Хрвате и Словенце, наметнула интегрално југословенство, а Краљевина СХС је 3. октобра 1929. преименована у Краљевину Југославију.¹¹ С тим у вези, 1929–1933. усвојени су закони којима су цркве и верске заједнице стављене у државни поредак и под државну контролу. Када је о исламским питањима реч, најпре је усвојен Закон о уређењу шеријатских судова и шеријатским судијама (31. март 1929).¹²

Врховни муфтија Краљевине Југославије Мехмед Зеки (Мехмед Зекеријаш Ђинара, родом из Пљеваља) у писму министру правде др Милану Сршкићу (12. новембар 1929) подвукао је да је до тада више пута тражио од државних власти да се усвоји „закон о муслиманској верској управи“, али да је након последњег разговора с министром правде стекао утисак „да постоје извесне тактичке и политичке потешкоће у погледу доношења таквог јединственог закона за целокупну територију Краљевине Југославије, и то због правног стања које у том погледу влада на територији бивше Босне и Херцеговине. Познавајући врло добро прилике наше отаџбине мени је лако схватити сву деликатност овог питања и његово задирање у политичке интересе државне целине, па могу разумети да је у данашњим приликама тешко донети јединствен закон о муслиманској

11 Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988*, I, Београд, 1988, стр. 176–190.

12 Д. Новаковић, *н. д.*, 24–28.

верској управи, а нарочито ризично решавање овог питања без темељитог проучавања и нечекајући подесан моменат“. Врховни муфтија је сматрао да је ово питање веома важно, јер законским путем није решено нити питање власти Врховног муфтијства у Београду над муслиманима у „бившим Краљевинама Србији и Црној Гори“ односно „јужним крајевима“ Југославије, нити верско-вакуфска управа на том простору. Сугерисао је да се до усвајања закона о јединственој исламској заједници донесе привремено закон или уредба која би регулисала организацију на простору под јурисдикцијом Врховног муфтијства у Београду.¹³

Сршкић је сутрадан (13. новембар 1929) обавестио председника Владе Краљевине Југославије генерала Петра Живковића да је „по акту“ врховног муфтије из Београда узео у поступак доношење закона о Исламској верској заједници, који би требало да разматра посебна комисија.¹⁴ У комисију за израду и проучавање закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије именовано је 2. децембра 1929. босанско-херцеговачког реис-ул-улему Џемалудина Чаушевића, врховног муфтију из Београда Мехмеда Зекија, врховног шеријатског судију Абдулаха Бушаталића, још седморицу исламских верских службеника и четворицу државних службеника.¹⁵

Установљење јединствене Исламске верске заједнице Краљевине Југославије стигло је недуго након укидања халифата

13 Архив Југославије, фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење, фасцикла 134 – Писмо врховног муфтије Мехмеда Зекија министру правде Милану Сршкићу, 12. новембар 1929, бр. 2072.

14 Архив Југославије, фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење, фасцикла 134 – Писмо министра правде председнику Министарског савета, 13. новембар 1929, бр. 93563/29.

15 Архив Југославије, фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење, фасцикла 134 – Одлука министра правде о састављању Комисије за израду и проучавање Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, 2. децембар 1929, бр. 9795. Сршкић је у Комисију још именовано: новопазарског муфтију Мехмедалију Махмудовића, пљеваљског муфтију Дервиша Шећеркадића, штипског муфтију Вејсила Алишана, мостарског муфтију Омера Џабића, шеријатског судију из Босанског Шамца Мустафу Халиловића, шеријатског судију из (босанске) Грачанице Хасана Кадића, секретара улема-меџдаса у Сарајеву Ахмеда Махминића, судију касационог суда V одељења у Новом Саду Васу Петровића, начелника Верског одељења Министарства правде Сократа Петровића, начелника Муслиманског одсека Министарства правде Хасана Ребца и инспектора Министарства просвете др Војислава Младеновића.

у Турској (1924) као панисламске заједнице верника.¹⁶ Краљ Александар Карађорђевић је 31. јануара 1930. прогласио Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, према којем „сви муслимани у Краљевини Југославији сачињавају једну самосталну Исламску верску заједницу, под Реис-ул-улемом као врховним верским старешином“ (члан 1), а „Врховно верско старешинство [је] у Београду, са Реис-ул-улемом на челу“ (члан 2).¹⁷ Улема-меџлиси и вакуфско-меарифска већа установљени су у Сарајеву и Скопљу. Реис-ул-улему, чланове улема-меџлиса и муфтије постављао је указом југословенски краљ, на предлог министра правде. Овај закон регулисао је и правна, просветна и имовинска питања Исламске верске заједнице, а њиме су стављени ван снаге сви претходни прописи који су се тичали исламске заједнице (како из Краљевине Србије, тако и из периода аустроугарске окупације Босне и Херцеговине). Уследили су Уредба о привременој организацији власти и послова Исламске верске заједнице Југославије (12. фебруар 1930) и Закон о избору реис-ул-улеме, чланова улема-меџлиса, муфтија Исламске верске заједнице Краљевине Југославије (4. јун 1930). Устав Исламске верске заједнице Краљевине Југославије усвојен је 9. јула 1930. године. Код муслимана у Босни и Херцеговини нарастало је незадовољство, јер су законским путем поништена права Исламске верске заједнице да самостално бира органе и руководи верском имовином.¹⁸

На челу отпора новим прописима о Исламској верској заједници био је босанскохерцеговачки реис-ул-улема Џемалудин Чаушевић, који је испрва дао подршку за израду закона којим би исламске заједнице биле уједињене у Исламску верску заједницу Краљевине Југославије. Но, затим се успротивио укидању самосталности Исламске верске заједнице у односу на државне органе. Чаушевићеве примедбе на Нацрт закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије нису усвојене, па је даље заштравао однос према властима.¹⁹

16 Д. Танасковић, *н. д.*, стр. 387.

17 Архив Југославије, фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење, фасцикла 134 – Проглас Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, 31. јануар 1930, бр. 10580.

18 Д. Новаковић, *н. д.*, стр. 24–28.

19 М. Имамовић, *н. д.*, стр. 164–165.

Ипак, краљ Александар Карађорђевић је указом од 26. фебруара 1930. именовано Чаушевића за првог југословенског реис-ул-улему, са седиштем у Београду. Пошто је одбио да ступи на дужност, а након даљих несугласица с властима, краљ Александар Карађорђевић је на предлог министра Сршкића указом од 6. јуна 1930. пензионисао реис-ул-улему Џемалудина Чаушевића.²⁰

Према Закону о избору реис-ул-улеме, чланова улема-меџлиса и муфтија Исламске верске заједнице Краљевине Југославије (4. јун 1930), југословенски реис-ул-улема биран је од стране верско-државне курије, коју су поред високих верских службеника Исламске верске заједнице, чинили и високи државни службеници муслиманске вере. Курија је бирала тројицу кандидата, а министар правде је једног од њих предлагао југословенском краљу за реис-ул-улему. Тим путем је 11. јуна 1930. за југословенског реис-ул-улему изабран Ибрахим Маглајлић, који је 31. октобра 1930. устоличен у београдској Бајракли џамији, у присуству краља Александра Карађорђевића.²¹ Упркос томе што је установљена јединствена Исламска верска заједница Краљевине Југославије, с реис-ул-улемом у Београду, опстала је организациона подвојеност, јер су наставили самостално да делују улема-меџлиси и вакуфско-меарифска већа у Сарајеву и Скопљу.²²

Вратимо се седишту реис-ул-улеме. Израду Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије формално је иницирао врховни муфтија Краљевине Југославије из Београда, што је подржао и министар правде. С друге стране, овим законом је потврђено да врховни верски поглавар Исламске верске заједнице Краљевине Југославије носи титулу реис-ул-улеме, чије се седиште до тада налазило у Сарајеву односно Босни и Херцеговини. С тим у вези, устоличење југословенског реис-ул-улеме са седиштем у Београду било је и компромисно решење. У време Шестојануарске диктатуре политичке или верске иницијативе против утврђивања седишта реис-ул-улеме у Београду нису биле могуће. Бивши подгорички муфтија Мурат Водошић, који је заступао српске и југословенске ставове, сматрао је 1935. да је Београд најбоље решење за седиште југословенског реис-ул-улеме, зато

20 *Исџо*, стр. 165–166.

21 *Исџо*, стр. 166–167.

22 Д. Новаковић, н. д., стр. 25–26.

што се ради о државној престоници и географском положају који би мирио супротстављене босанскохерцеговачке и старосрбијанске муслимане, односно њихове центре у Сарајеву и Скопљу.²³ С друге стране, главни услов политичког лидера босанскохерцеговачких муслимана Мехмеда Спаха да уђе у нову југословенску владу био је да се седиште реис-ул-улеме измести из Београда у Сарајево.²⁴ Тиме је ово питање знатно добило на снази, јер је од њега зависило формирање државне власти.

САРАЈЕВО: СЕДИШТЕ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ РЕИС-УЛ-УЛЕМЕ (1936–1941)

О сучељавањима југословенских муслимана око седишта реис-ул-улеме више нам говоре године после погибије краља Александра Карађорђевића (1934) и време власти Милана Стојадиновића (1935–1939). Кроз однос према седишту југословенског реис-ул-улеме тада су се преламали српски и југословенски патриотизам међу муслиманима, босанскохерцеговачке аутономашке аспирације, албански сепаратизам, чак и прохрватски ставови.

Према државном попису из 1931. у Краљевини Југославији живело је 1.561.166 муслимана или 11,20% становника. У Србији (са Старом Србијом, односно Косовом и Метохијом и Македонијом) живело је 776.652 муслимана (међу којима око 485.000 Албанаца), а у Босни и Херцеговини 718.079 муслимана који су скоро сви били словенског порекла.²⁵ Број муслимана у Србији (са Старом Србијом) и Босни и Херцеговини се од 1921. до 1931. скоро уједначио. Међутим, етничка превага албанских муслимана у Србији (са Старом Србијом) отворила је знатан простор за притиске њихове већине против српских/словенских муслимана на југу Краљевине Југославије.

23 Архив Југославије, Збирка Милана Стојадиновића, фасцикла 25 – Писмо Мурата Водошића председнику југословенске владе Милану Стојадиновићу, с приредбама на Нацрт уредбе о измени и допуни Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, 24. новембар 1935.

24 Мухамед Салкић, *Устави Исламске заједнице*, Сарајево, 2001, стр. 119.

25 *Попис 1991. (са резултатима ранијих пописа 1921–1981)*, компакт-диск издање Савезног завода за статистику, Београд, 1998.

Шестојануарска диктатура изазвала је јачање сецесионистичких покрета, од којих је најопаснији био хрватски, а раме уз раме с њим ишли су македонски (пробугарски) и албански. Смрћу краља Александра срушила се његова државна идеологија интегралног југословенства. Средином 1935. кнез намесник Павле Карађорђевић поверио је формирање владе Југословенској радикалној заједници, новоствореној политичкој странци коју су чинили радикали Милана Стојадиновића, Словеначка народна странка Антона Корошеца (клерикалци) и Југословенска муслиманска организација Мехмеда Спаха. Стојадиновић је у јуну 1935. постао председник владе, а програм који је Југословенска радикална заједница заступала оличавао се у реалном југословенству, државном и националном унитаризму, те географско-политичком опкољавању хрватских територија како би се тиме сузбијао сепаратизам.²⁶ Југословенска муслиманска организација добила је простор да за државене потребе обавља пропаганду међу муслиманским становништвом.²⁷

За улазак у Стојадиновићеву владу Мехмед Спахо (министар саобраћаја) тражио је измену законодавства о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, која би, поред осталог, подразумевала премештање седишта реис-ул-улеме из Београда у Сарајево.²⁸ Стога је срочен Нацрт уредбе са законском снагом о изменама и допунама Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, који је, поред пресељења реис-ул-улеме у Сарајево, дао могућност исламским верницима да у својим органима бирају представнике и располажу вакуфским добрима уз општи надзор државе, а предвидео је укидање врховног верског старешинства и муфтијстава.²⁹

Усредредићемо се на примедбе које су говориле против пресељења седишта југословенског реис-ул-улеме из Београда у Сарајево и у корист позиције тадашњег реис-ул-улеме Ибрахима Маглајлића.

Примедбе је у новембру 1935. дао Мурат Водопић, носилац два државна ордена Светог Саве, члан улема-меџлиса у Скопљу

26 Б. Петрановић, *н. г.*, стр. 255–275.

27 Бојан Симић, *Пројекат Милана Стојадиновића*, Београд, 2007, стр. 209–210.

28 М. Имамовић, *н. г.*, стр. 169.

29 Д. Новаковић, *н. г.*, стр. 31–32.

и бивши подгорички муфтија. Према Водопићу, наводна мотивација да седиште реис-ул-улеме буде премештено из Београда у Сарајево као „муслимански центар“ изазвало је „негодовање и оправдан револт муслиманског живља јужних крајева, јер је, уколико сам могао уочити, једнодушна жеља овамошних муслимана, да седиште Реис-ул-улеме остане у Београду, као центру државе, који се налази на међашњој линији између оба подручја, те тиме подједнако задовољава и једно и друго“. Ако то пак није више могуће, Водопић је предложио да југословенски реис-ул-улема добије два седишта, у Сарајеву и Скопљу.³⁰

У јануару 1936. мишљење о преношењу седишта Исламске верске заједнице Краљевине Југославије дао је и реис-ул-улема Ибрахим Маглајлић, који је казао: „Колико год има разлога да седиште Реис-ул-улеме буде у Сарајеву, као једном муслиманском центру, исто толико има разлога да седиште Реис-ул-улеме буде у Београду“.³¹

Против Нацрта уредбе која би „извршила потпуну дерогаацију постојећег закона о Исламској верској заједници“ оштро је 22. јануара 1936. наступио народни посланик Југословенске народне странке Мустафа Мулалић. Овај политичар српске националности и муслиманске вероисповести упутио је интерпелацију председнику Народне скупштине Краљевине Југославије, у којој је, поред осталог, стајало да је Стојадиновићева влада изабрала да преко Закона о Исламској верској заједници „искаже сву своју суревњивост на плоносни рад шестојануарског режима“, јер је заузела став „да сви закони који се односе на Исламску верску заједницу, а које је донео ’реакционарни’ шестојануарски режим, нису донешени сувереном вољом народа, па се морају сматрати неважећим“, „истовремено не

30 Архив Југославије, Збирка Милана Стојадиновића, фасцикла 25 – Писмо Мурата Водопића председнику југословенске владе Милану Стојадиновићу с примедбама на Нацрт уредбе о измени и допуни Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, 24. новембар 1935. (О државним орденима Светог Саве трећег и четвртог степена, које је Мурату Водопићу указом доделио краљ Александар Карађорђевић 23. септембра 1925. и 14. марта 1924, видети на сајту seher.me).

31 Архив Југославије, Збирка Милана Стојадиновића, фасцикла 25 – Допис југословенског реис-ул-улеме Ибрахима Маглајлића председнику југословенске владе Милану Стојадиновићу с примедбама на Нацрт уредбе о измени и допуни Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, 9. јануар 1936.

могу се сматрати пуноважећим ни сва акта која су извршена на основу тих 'реакционарних' закона, а у првом реду међу тима и избор пресветлог Реис-ул-Улеме Маглајића“. Мулалић је у овом делу закључио: „Дакле избор Реис-ул-Улеме није законским путем извршен иако је то постављење извршено Указом и потписом Блаженопоч. Витешког Краља Ујединитеља, а свечано устоличење попраћено његовим историјским речима: 'Поздравите моје муслимане и реците им да од мене немају бољег пријатеља'“. ³²

Ево још једног изричитог примера који је стигао четири године касније. У писму које је из Скопља министру правде др Лазару Марковићу упутио Неџиб Абдурахмановић (10. децембар 1940) посебно је подвучено да седиште југословенског реис-ул-улеме треба да се налази у Београду, „престоном граду и центру наше Државе“, где су се већ налазила седишта Српске православне цркве и Надбискупије београдске Римокатоличке цркве. Даље, „са пресељењем Врховног верског старешинства, односно са преносом седишта Реис-ул-улеме из Београда у Сарајево, као и са доласком Фехима Спахе на положај Реис-ул-улеме, настао је један период опадања у верским и вакуфским питањима Јужне Србије“, а „ова груба и тешка грешка почињена је само из уске и покрајинске тенденције, те би било потребно да се ова грешка исправи“. Даље, „Муслимани Јужне Србије, Црне Горе и Санџака, који сачињавају преко један милион нашег верног и поштеног народа, ниуколико нису задовољни са садашњим седиштем Врховног верског старешинства и они су због тога у осећајима апсолутно погођени што им се је овако, путем закона, учинила неправда да се Сарајево налази и буде седиште Реис-ул-улеме. Уверен сам да и поштени свет муслимански у Босни и Херцеговини увиђа ову неправилност, те је потписати мишљења да и ову неправду треба исправити што би јако задовољило муслимански свет у коме би се још више повећала благодарност и вера према својој Држави и Отаџбини“. ³³

32 Архив Југославије, фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење, фасцикла 134 – Председник Народне скупштине – министру правде, 22. јануар 1936, бр. 348. С интервјуом Мустафе Мулалића као прилогом.

33 Архив Југославије, фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење, фасцикла 136 – Писмо Неџиба Абдурахмановића министру правде Лазару Марковићу, 10. децембар 1940.

Апели пристигли 1935. и 1936. да се заштити седиште југословенског реис-ул-улеме у Београду и реис-ул-улема Ибрахим Маглајлић, нису уродили плодом. Уредба са законском снагом о изменама и допунама Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије усвојена је 28. фебруара 1936, и њом су стављени ван снаге Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије и Устав Исламске верске заједнице Краљевине Југославије из 1930. године. Нови Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије ступио је на снагу 31. марта 1936, а нови Устав Исламске верске заједнице Краљевине Југославије донет је 24. октобра 1936. године. Реис-ул-улема Ибрахим Маглајлић је пензионисан, за пренос власти реис-ул-улеме из Београда за Сарајево био је задужен набу-реис Салих Сафвет Башић, до избора новог реис-ул-улеме са седиштем у Сарајеву. Муслимани су добили прилику да самостално одлучују о верским лидерима. Седишта улема-меџлиса била су у Сарајеву и Скопљу. Реис-ул-улему и чланове улема-меџлиса постављао је указом краљ, на предлог министра правде. Укинута су муфтијства.³⁴ Има мишљења да је Мехмед Спахо инсистирао на укидању муфтијстава како би његов брат Фехим приграбио функцију реис-ул-улеме. Фехим Спахо је 20. априла 1938. изабран за југословенског реис-ул-улему са седиштем у Сарајеву.³⁵ Пресељење седишта реис-ул-улеме у Сарајево укрстило је тамошњу Исламску верску заједницу с политичком агитацијом муслимана за верско-просветном аутономијом.³⁶ Широм земље с положаја су скидани верски службеници Исламске верске заједнице српске националности или просрпских погледа.³⁷ Компромиси с босанскохерцеговачким муслиманима (новонарастајућим национализмом) креирали су тако нови проблем у југословенском државном ткиву.

Мехмед Спахо је вршио притиске и на рад улема-меџлиса у Скопљу, доводио је у питање тамошње изборе у Исламској верској заједници, а посебно се устремio на Февзију Хамзића,

34 Драган Новаковић, *н. д.*, стр. 31–33; Mustafa Imamović, *н. г.*, стр. 169–170.

35 Хуснија Камберовић, *Мехмед Спахо: политичка биографија*, Сарајево, 2009, стр. 143–144.

36 Бранко Петрановић, *н. г.*, стр. 277–278.

37 М. Имамовић, *н. г.*, стр. 169.

вакуфског директора и наиба у Скопљу.³⁸ С друге стране, Мурат Водопић је у априлу 1936. писао да је именовањем Февзије Хамзића за наиба у Скопљу „најбоље погођен општи интерес, како са гледишта Исламске заједнице тако и са националног и државног“.³⁹ Февзија Хамзић се у писму Милану Стојадиновићу (2. март 1938) жалио на везе Мехмеда Спаха и албанског политичара Ферхата Драге, који су радили против интереса „муслимана Словена на Југу“. Хамзић је нагласио да му је, зато што служи „српској националној мисли, исламском свету и држави“, Мехмед Спахо замерио речима „што сам се [Хамзић] везао за Шумадију, и што је реч Београда за мене меродавнија од Сарајева и Њега“.⁴⁰

Спорне везе браће Спахо с албанским сепаратистима догађале су се и у Новом Пазару. Реис-ул-улема Фехим Спахо се у октобру 1938. снажно замерио „[српски и/или југословенски] национално оријентисаним“ муслиманима у Новом Пазару, када је приликом посете граду одбио да преноћи у хотелу „Врбак“, већ је приватно преспавао код Аћифа Хациахметовића Ђуте (Аћиф-ефендија).⁴¹

Милан Стојадиновић је 5. фебруара 1939. окончао мандат председника владе,⁴² а Мехмед Спахо је умро 29. јуна 1939. године.⁴³ До стварања коалиционе владе Спахо је био политички лидер босанскохерцеговачких муслимана, а од реорганизације Исламске верске заједнице која је извршена под његовом контролом, „запосео“ је муслиманска верска питања. Против Спахове политике према Исламској верској заједници и премештању седишта реис-ул-улеме из Београда у Сарајево наступали су виђењни муслимани српске националности и патриотске оријентације из Старе Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине.

38 Х. Камберовић, *н. д.*, стр. 142–143.

39 Архив Југославије, Збирка Милана Стојадиновића, фасцикла 25 – Писмо Мурата Водопића председнику југословенске владе Милану Стојадиновићу, 6. април 1936.

40 Архив Југославије, Збирка Милана Стојадиновића, фасцикла 25 – Писмо вакуфског директора у Скопљу Февзије Хамзића председнику југословенске владе Милану Стојадиновићу, 2. март 1938.

41 Архив Југославије, Збирка Милана Стојадиновића, фасцикла 25 – Информација, 26. октобар 1938.

42 *Владе Србије*, Београд, 2005, стр. 349–351.

43 Х. Камберовић, *н. д.*, стр. 147.

Из архивске грађе тако на површину излазе имена Мурата Водопића, Мустафе Мулалића, Февзије Хамзића, Неџиба Абдурахмановића, који су сматрали да је српски и југословенски национални интерес очување/враћање седишта реис-ул-улеме у Београд, или су указивали на штетне последице спреге Сарајева и албанских сепаратиста против српских/словенских муслимана у Старој Србији након измене законодавства о Исламској верској заједници (1936). Када је још о родољубљу реч, Мустафа Мулалић је током Другог светског рата ступио у Југословенску војску у отаџбини. Био је ангажован у штабу Драже Михаиловића.⁴⁴

С друге стране, током проучавања архивске грађе, указала се сарадња браће Спахо с албанским сецесионистима Ферхатом Драгом и Аћиф-ефендијом, кога су великоалбанске амбиције одвеле у колаборацију с нацистима и ратне злочине над српским становништвом, због којих га је 1945. погубила Народноослободилачка војска Југославије.⁴⁵ Срби муслимани учили су да је ова сарадња усмерена против њих. Када је реч о реис-ул-улеми Фехиму Спаху, он је 1941. постао реис-ул-улема у Независној Држави Хрватској. После смрти Мехмеда Спаха, на челу Југословенске муслиманске организације наследио га је др Џафер Куленовић, који је 1941. постао потпредседник Независне Државе Хрватске.⁴⁶

Милан Стојадиновић је, дакле, погрешно када је дозволио да се седиште Исламске верске заједнице Краљевине Југославије измести из Београда у Сарајево. Због краткорочног политичког добитка начинио је национални губитак. Предао је сепаратистима Исламску верску заједницу Краљевине Југославије.

44 Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939–1945*, Београд, 1992, стр. 216, 538.

45 Славенко Терзић, „Кратак преглед политичке употребе османског наслеђа“, предавање у Коларчевој задужбини 27. октобра 2011, у организацији Фонда „Слободан Јовановић“.

46 Џон Шиндлер, *Несвети џерор: Босна, Ал Каида и усипо глобалној џихада*, Београд, 2009, стр. 28–29.